

Σπύρου Μακρή

*Η θεωρία των Διεθνών Σχέσεων στην εποχή
της παγκοσμιοποίησης.*

Κονστρουκτιβισμός vs ρασιοναλισμός

Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 2002, σελ. 143

Η συνήθης παρουσίαση των κεντρικών αντιπαραθέσεων στη Θεωρία Διεθνών Σχέσεων, συνίσταται στο σχήμα των μεγάλων συζητήσεων. Την υποχώρηση της λεγόμενης δια-παραδειγματικής συζήτησης, της φάσης αυτού του σχήματος στη δεκαετία του 1970, ακολουθούν δύο σχεδόν παράλληλες 'κεντρικές' συζητήσεις, των οποίων οι ζυμώσεις λαμβάνουν χώρα από τις αρχές της επομένης δεκαετίας. Σύγγραμμα-ορόσημο και για τις δύο περιπτώσεις αποτελεί η "Θεωρία Διεθνούς Πολιτικής" του K. Waltz¹ γύρω από την οποία κινείται η θεωρητική και η εμπειρική έρευνα. Σε γενικές γραμμές, στην πρώτη περίπτωση (τη νεο-νεο-συζήτηση) τίθεται ως βασικό 'στοίχημα' από τις περισσότερες ή λιγότερες 'φίλιες' προσεγγίσεις η επιβεβαίωσή του ως πυρήνα και η αναβάθμισή του. Στη δεύτερη (τη συζήτηση περί τη λεγόμενη κλαδική μετα-θετικιστική στροφή) ως τέτοιο τίθεται από τις 'καθάρως' μη 'φίλιες' θεωρήσεις η 'αποδόμηση' και η 'αντικατάστασή' του. Βασικά στοιχεία προβληματισμού τα οποία διερευνώνται εντατικά, ευρέως και έντονα- ιδίως στην τελευταία περίπτωση- αποτελούν οι επιστημολογικές και οι οντολογικές πτυχές του συγγράμματος. Παράδειγμα αποτελεί

η θεωρούμενη από πολλούς διεθνολόγους και κοινωνικούς επιστήμονες ροπή του προς ντετερμινισμό, συντηρητισμό, στατισμό και υλισμό. Με την πάροδο του χρόνου, η δεύτερη συζήτηση θεωρείται η πλέον ενδιαφέρουσα σε όλες τις διεθνολογικές κοινότητες, όπου η εμπειρική έρευνα ορίζεται, καθοδηγείται και νομιμοποιείται ρητά και σχετικώς αυστηρά από τη θεωρία αλλά και την επαναπροσδιορίζει. Σημαντικό διακύβευμά της αποτελεί αφενός ο 'στιγματισμός' της ορθολογικής νοοτροπίας που διακατέχει ή αναδεικνύεται από τις περισσότερες κλαδικές προσεγγίσεις, ενώ αφετέρου η διαφοροποίηση από εκείνες σε περαιτέρω γνωσιολογικά ζητήματα, συνήθως στο όνομα του κονστρουκτιβισμού. Αυτή ακριβώς η συζήτηση αποτελεί το αντικείμενο πραγμάτευσης του συγγράμματος του Σ. Μακρή.

Αρχικά, πρέπει να τονιστεί πως παρά το σχετικά νεαρό του κλάδου, έχουν υπάρξει πολλές αξιόλογες διερευνήσεις αναφορικά με το γνωσιολογικό του πλαίσιο. Τη σημασία τους δεν τη μειώνει το γεγονός πως οι σχετικές συζητήσεις ακολουθούν συχνά — ενίοτε κάπως αργά— τις αντίστοιχες στη φιλοσοφία, τη γνωσιοθεωρία, την κοινωνική και πολιτική θεωρία². Πως συ-

νήθως δεν τις επανατροφοδοτούν ανάλογα με έντονο ρυθμό³. Πως υπάρχουν διαφορές στη χρήση και την κατανόηση ενός όρου στη Διεθνή Θεωρία με τις αντίστοιχες σε άλλα επιστημονικά πεδία⁴. Πως το 'κύρος' των 'ύψιστων' (ακαδημαϊκών) εκπροσώπων των Διεθνών Σχέσεων δύσκολα φτάνει να αναγνωρίζεται εφάμιλλο του αντιστοίχου που απολαμβάνουν 'ύψιστοι' εκπρόσωποι άλλων επιστημών, είτε εντός του κλάδου τους είτε πέραν αυτού⁵. Τέλος, πως για πολλούς οι πρόσφατες εξελίξεις στη συζήτηση αναφορικά με το μετα-θετικισμό δεν αποτελούν κάτι άλλο από την επανάληψη των επιχειρημάτων των δεκαετιών 1920 και 1930, αναφορικά με την ανθρώπινη φύση, ενώ εκείνων των δεκαετιών 1950 και 1960, αναφορικά με τη γνώση⁶. Αντιθέτως, τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά αναδεικνύουν τη σημασία, το ενδιαφέρον και κυρίως το σχετικά ιδιότυπο αυτών των διερευνήσεων.

Ο Μακρής παραδίδει μία μονογραφία μικρή σε μέγεθος αλλά μεστή και πυκνή σε νοήματα, της οποίας ο αντικειμενικός σκοπός είναι η εστίαση και η ανάδειξη των πρόσφατων εξελίξεων γνωσιολογικού προσανατολισμού στη θεωρητική προβληματική των Διεθνών Σχέσεων. Χαρακτηριστικά στοιχεία της αποτελούν η παραπομπή στην πλέον πρόσφατη βιβλιογραφία του πεδίου, η αιχμηρή υπόδειξη χρήσιμων και αν μη τι άλλο ενδιαφερουσών κατευθύνσεων για τη θεωρητική έρευνα, ενώ τέλος η περιπτώσιολογική ανάδειξη της προβληματικής της κυριαρχίας/αναρχίας στην εν λόγω συζήτηση, υπό το

πρίσμα της παγκοσμιοποίησης. Αποτελεί μία μονογραφία που δεν κλείνει τη συζήτηση στην ελληνική βιβλιογραφία, αλλά επιχειρεί να συντελέσει στην εδραίωσή της, θέτοντάς τη σε βάσεις οι οποίες απαντούν γόνιμα στις εκκλήσεις ρητής 'θεωρητικοποίησης' (δηλαδή ρητού και σε κάποια πλαίσια 'αυστηρού' επανα-προσδιορισμού) της ελληνικής διεθνολογικής εμπειρικής έρευνας⁷. Ο συγγραφέας δεν ισχυρίζεται ότι ανοίγει 'θύρες' στην ελληνική διεθνολογική θεωρία και έρευνα. Όμως, το γεγονός ότι πρώτος αφιερώνει μία μονογραφία στην ανάδειξη της εν λόγω προβληματικής, με πρωτότυπες υποδείξεις προς συγκεκριμένες κατευθύνσεις για τη συνέχισή της, θα καθιστούσε εύλογη την ανάγνωση της απόπειράς του ως ακριβώς τέτοιο άνοιγμα.

Σε μία ελαφρώς διαφορετική ανάγνωση, στην ελληνική βιβλιογραφία οι θύρες ήδη έχουν ανοιχτεί, με την έννοια ότι η διεθνολογική προβληματική στη χώρα τείνει σε κάποια αντιστοιχία με τις πρόσφατες εξελίξεις του εξωτερικού. Αναφέροντας ορισμένα μόνο παραδείγματα, ο πολιτικός ρεαλισμός έχει αναγνωρίσει ρητά και διακριτά την ύπαρξη των κλαδικών γνωσιολογικών πτυχών και 'στοιχημάτων'⁸. Προσεγγίσεις πλουραλιστικού προσανατολισμού αντλούν αυτο-πεποίθηση από πρόσφατες θεωρητικές εξελίξεις, ειδικά σε διεθνολογικές κοινότητες εκτός Η.Π.Α.⁹ Σε —επίσης πρόσφατες— σημαίνουσες συζητήσεις επιστημολογικής φύσης, από επιφανή μέλη του πεδίου¹⁰, προστίθεται η πραγμάτευση από νέους στην ηλικία διεθνολόγους

συγκεκριμένων πτυχών της γνωσιολογικής προβληματικής και η συμμετοχή τους στη συζήτηση περί της ελληνικής διεθνολογικής αυτοπαρατήρησης¹¹, συμπεριλαμβανομένης της προσφοράς του αντιλόγου υπέρ της μεθοδολογικής μαθηματικοποίησης και μοντελοποίησης του κλάδου¹². Μολαταύτα, δεν μπορεί να γίνει λόγος για παραβίαση εκ μέρους του Μακρή ανοικτών θυρών, διότι οι ως τώρα σχετικές δημοσιεύσεις είτε δεν εντοπίζουν ρητά εαυτόν ως τέτοιες είτε δεν έχουν ταυτόχρονα επιχειρηθεί στην αντίστοιχη έκταση, εύρος και κατεύθυνση. Η αλήθεια είναι πως ούτε ο ίδιος επιχειρεί ρητή έκ-κληση μίας μετα-θετικιστικής στροφής στην ελληνική περίπτωση, παραμένοντας προσεκτικός στην έκφραση των προσδοκιών του. Η διαφορά είναι ότι προσφέρει μία μονογραφία η οποία εντοπίζει εαυτόν ρητά ως τμήμα μίας προβληματικής, η οποία σε καμία περίπτωση δεν κλείνει και κυρίως την οποία δεν βιάζεται να την κλείσει, για καλό μάλιστα λόγο.

Στη Θεωρία Διεθνών Σχέσεων τα τελευταία χρόνια, ειδικά τα 15-20, έχουν υποστεί μία δριμεία κριτική συγκεκριμένες κλαδικές προσεγγίσεις, κυρίως δε οι προσδιοριζόμενες ως πολιτικο-ρεαλιστικές ή νεορεαλιστικές, συχνά δικαίως ενίοτε αδικώς, για το υπαρκτό και το ανώφελο διαφόρων χαρακτηριστικών τους. Αυτά είναι: πρώτον, ο μεθοδολογικός ατομικισμός. Δεύτερον, ένας κάποιος εμπειρισμός που δε 'βλέπει' στον υπό παρατήρηση κόσμο αξιολογήσεις και νοηματοδοτήσεις ή και όταν ακόμα τον 'βλέπει' ως τέτοιο τον αντιμε-

τωπίζει με την πίστη στη δυνατότητα και την ανάγκη αποφυγής της (στρατευμένης) αξιολόγησης – εκ μέρους του επιστημονικού παρατηρητή – στα πλαίσια δε ερευνητικών μεθόδων συνδεδεμένων ιδιαίτερα με τις θετικές επιστήμες (αντικειμενισμός-νατουραλισμός). Τρίτον, η επιστημολογικά τεχνοκρατική και μη (ή όχι επαρκώς) κριτική φύση του ρασιοναλισμού που οδηγεί σε οντολογική παγίωση των φαινομένων υπό μελέτη. Τέταρτον, ο πρακτικός συντηρητισμός. Πέμπτον ο υλισμός. Έκτον, η 'πριμοδότηση' και νομιμοποίηση ως μελέτη – ίσως και πρακτική – της 'λογικής' των συνεπειών και της ωφέλειας έναντι άλλων 'λογικών' υπαρκτών ή πιθανών (κάτι που σηματοδοτεί εσωτερικές του κονστρουκτιβισμού διαφωνίες), όπως της επικοινωνίας, του λόγου, της αρμοδιότητας και των ρόλων.

Μετά από σύντομη περιδιάβαση των συγκεκριμένων προσεγγίσεων, ο Μακρής ασχολείται με τη μη μονολιθική πηγή κριτικής έναντί τους, στη βάση των παραπάνω γνωσιολογικών στοιχείων, στο όνομα του μετα-θετικισμού. Στη διεθνολογική βιβλιογραφία, οι όροι που περιγράφουν αυτές τις επιφυλάξεις ή τα συγκροτημένα διακριτά σύνολα ή δίκτυα σχετικών παραδοχών, ενίοτε ευρεία, ενίοτε στενότερα, δεν είναι: πρώτον, παγιωμένοι, δεύτερον, αποκλειστικοί αναφορικά με ένα μόνο σύνολο, τρίτον, μη αντικείμενο ανταγωνιστικής διεκδίκησης. Ο ίδιος ο συγγραφέας είναι από τους πρώτους στη διεθνή βιβλιογραφία, πόσο μάλλον την ελληνική που, επιθυμώντας να τονίσει τον επιστημολογικό αντι-θεμελιωτισμό του με-

ταθετικισμού, του προσθέτει τον όρο 'σκεπτικισμός'. Εκείνος σηματοδοτεί τη δυσπιστία έναντι επιχειρημάτων τα οποία θα διεκδικούσαν τη δυνατότητα εδραίωσης μίας συγκεκριμένης επιστημολογίας ή οντολογίας ως εν τέλει ορθής. Τελικά, όμως, ο Μακρής επιλέγει την αντιπαράθεση έναντι στη συμβατική γνωσιολογία των Διεθνών Σχέσεων στο όνομα του κονστρουκτιβισμού, που είναι πλέον η τάση στις περισσότερες διεθνολογικές κοινότητες θεωρητικού ρητού επαναπροσδιορισμού, ακόμα και την αμερικανική.

Ο όρος παραπέμπει στην υιοθέτηση ως ρητής αφετηρίας για την επιστημονική ανάλυση του ότι η πραγματικότητα είναι 'κοινωνικά κατασκευασμένη ή οικοδομημένη', ήτοι την εξάρτηση από δυναμικές κανονιστικές ερμηνείες του τρόπου με τον οποίο ο (κατά τα άλλα υπαρκτός) υλικός κόσμος σχηματίζεται από αλλά και σχηματίζει την ανθρώπινη δράση. Συμφωνία δε για τους ακριβείς όρους ενδογενεοποίησης αυτού τόσο στη θεωρία όσο και την έρευνα δεν έχει προκύψει¹³. Συγκεκριμένα, ο κονστρουκτιβισμός έχει καταστεί αντικείμενο πραγμάτευσης διπλά και δη για την περιγραφή: αφενός του συντριπτικού τμήματος –αν όχι του συνόλου– των μετα-θετικιστικών προσεγγίσεων στις Διεθνείς Σχέσεις, ενώ αφετέρου μίας πιο περιορισμένης και 'συγκεκριμένης' κατά το δυνατόν θεωρητικής προσέγγισης, η οποία υποδηλώνεται με το σχήμα του "μεσαίου χώρου" ο οποίος καταλαμβάνεται (ή μάλλον καλύτερα ορίζεται) από τον πρώτο ανάμεσα σε δύο μεταθεωρητικούς πό-

λους και δη το ρασιοναλισμό και τις σκεπτικιστικές ή αναστοχαστικές προσεγγίσεις. Συμπυκνώνοντας ιδιαίτέρως σύντομα και απλουστευτικά, σύμφωνα με το σχήμα του μεσαίου χώρου, η πλειοψηφία των αυτοπροσδιοριζομένων ως κονστρουκτιβιστές, τείνει εν πολλοίς να μοιράζεται με τον πρώτο τη δέσμευση για την αναζήτηση της αλήθειας και την πίστη ότι η αιτιακή γενίκευση είναι δυνατή με θεωρίες μεσαίου εύρους, ενώ με τις δεύτερες, οντολογικά ενδιαφέροντα, σχετικά με το κοινωνικό/πολιτικό γίνεσθαι και τις νοηματοδοτήσεις του¹⁴.

Αναφορικά με το χώρο της φιλοσοφίας και της κοινωνιολογίας, ο κονστρουκτιβισμός έχει συνδεθεί σε γενικές γραμμές –ως ένα βαθμό– με προσεγγίσεις μεταμοντέρνες και κριτικές, ενώ ιδίως με πολλές από εκείνες που γενικώς τάσσονται επιφυλακτικά έναντι αρκετών στοιχείων συνδεδεμένων με τον πλέον αυστηρό θετικισμό ή ακριβέστερα ό,τι είναι καταδικασμένο να τον θυμίζει. Επειδή στις Διεθνείς Σχέσεις ο όρος τα τελευταία χρόνια έχει χρησιμοποιηθεί από θεωρητικούς λιγότερο ριζοσπαστικών τάσεων, πολλοί από τους φίλα προσκείμενους σε κονστρουκτιβιστικές παραδοχές προτιμούν να αποφεύγουν το συσχετισμό με εκείνους. Όσο, όμως, και να έχει 'συγκεκριμενοποιηθεί' η κονστρουκτιβιστική θεώρηση, συνεχίζονται αντιπαράθεσης ανάμεσα στους αυτοπροσδιοριζομένους ως ανήκοντες στο κονστρουκτιβιστικό 'στρατόπεδο', σε ένα πλαίσιο 'ανταγωνισμού' σε σχέση με το τι καθιστά μια ανάλυση 'γνησίως' κονστρου-

κτιβιστική. Αυτές οι αντιπαραθέσεις εξακολουθούν να απεικονίζουν τις αντίστοιχες μεταθεωρητικές στο σύνολο του κλάδου, σηματοδοτώντας την ανάδειξη του κονστρουκτιβισμού σε συμβατικό και ριζοσπαστικό. Εν τέλει, η διαφωνία του πρώτου με τις ριζοσπαστικές θεωρήσεις, είτε αυτοπροσδιορίζονται ως ριζοσπαστικές κονστρουκτιβιστικές είτε ως αναστοχαστικές, συνίσταται στο ζήτημα της αποδοχής ριζοσπαστικών επιστημολογικών και οντολογικών παραδοχών για την αντιμετώπιση και το ξεσκέπασμα των μύθων των συνδεδεμένων με το σχηματισμό των ταυτοτήτων, που εκείνες πρεσβεύουν αντί μίας 'απλής' πραγμάτευσης των ταυτοτήτων ως αιτιακών παραγόντων. Συγκεκριμένα, δεν αποδέχονται ως 'γνήσιο' κονστρουκτιβισμό τις εκδοχές οι οποίες θεωρείται πως, μολονότι όντως αναγνωρίζουν ρητά τους κινδύνους οντολογικής παγίωσης των συμβατικών προσεγγίσεων, παραχωρούν πολλά σε ζητήματα επιστημολογίας και οδηγούν και αυτές τελικά σε οντολογικό 'στένεμα', με την απόπειρά τους προσδιορισμού αιτιακών μηχανισμών. Τότε, συνεχίζει να πάσχει η διεθνολογική μελέτη τόσο ως προς την κοινωνική κατασκευή της γνώσης-σε επιστημολογικό επίπεδο- όσο και ως προς τη κατασκευή της κοινωνικής πραγματικότητας-σε οντολογικό.

Ο Μακρής αναδεικνύει την άνωθεν προβληματική και προετοιμάζει τον αναγνώστη για την εξέταση της περίπτωσης της παγκοσμιοποίησης αλλά και άλλες στο μέλλον, δίχως να κουράζει. Αν και προχωρά πολύ τη συζήτηση σε

γνωσιολογικό πλαίσιο, δεν τη φτάνει –από επιλογή– στο πλέον βαθύ επίπεδο, ανάγοντάς τη σε 'καθαρά' φιλοσοφική ή γνωσιολογική. Οπότε, διατηρεί το 'διεθνολογικό' χαρακτήρα της μελέτης του. Η προσωπική του θέση είναι ούτως ή άλλως ενδιαφέρουσα, κάτι που αναδεικνύεται από την αναφορά κοινωνιολογικού προσανατολισμού στο συγγραφέα. Οι σπουδές και το ερευνητικό του έργο εκτείνονται σε ένα ευρύ φάσμα: την πολιτική επιστήμη και θεωρία, την κοινωνιολογία, τις Διεθνείς Σχέσεις και τη λογοτεχνική ανάλυση, συμπεριλαμβανομένων των τεχνικών της αφήγησης. Βασικό δε στοιχείο της προβληματικής του έχει αποτελέσει η σύνδεση της δομικής (στρουκτουραλιστικής) θεωρίας και ανάλυσης με το φιλελευθερισμό (ή έστω τμήμα του). Έχοντας πει αυτό, τονίζεται πως οι περισσότεροι διεθνολόγοι και κοινωνικοί επιστήμονες που εντοπίζουν εαυτούς στην κριτική πολιτική θεωρία ή τον αντι-λογικεντρισμό υιοθετούν μία στάση αρνητική ή επιφυλακτική έναντι του επιστημονικού πεδίου των Διεθνών Σχέσεων ή των κυρίαρχων προσεγγίσεών του και δη του πολιτικού ρεαλισμού, βλέποντας σχέσεις συνύστασης (μάλιστα ριζοσπαστικώς αντιμετωπίσιμης) της πραγματικότητας, του πεδίου και του πολιτικού ρεαλισμού. Κάτι που, αν δε διευκρινίζεται αρκετά συχνά) οδηγεί σε έναν αναγωγισμό του πολιτικού ρεαλισμού στο ρασιοναλισμό και το θετικισμό (ενώ η αλήθεια είναι ότι οι περισσότεροι αλλά όχι όλοι οι πολιτικοί ρεαλιστές όντως θα συμφωνούσαν με την αναγωγή)

αλλά και φιλελεύθερων προσεγγίσεων στον πολιτικό ρεαλισμό λόγω του εν πολλοίς κοινού ρασιοναλισμού και θετικισμού τους. Κάτι τέτοιο – ακριβώς, όταν και επειδή είναι αναγωγικό – αδικεί αμφοτέρους, καθώς τους κατηγορεί με ένα μείγμα σωστών και λάθος λόγων.

Ο Μακρής, αντιθέτως, είναι προσεκτικός και αφενός δε βιάζεται σε επικρίσεις. Αφετέρου, επιχειρεί συμβιβασμούς που όμως δε χαρακτηρίζονται από επιπολαιότητα, υιοθετώντας το σχήμα του μεσαίου χώρου. Μολαταύτα, πρέπει να τονιστεί πως το 'διαβάζει' με έναν ελαφρώς διαφοροποιημένο τρόπο από εκείνον που αναφέρεται άνωθεν. Πριμοδοτώντας την επιστημολογική πτυχή της συζήτησης, αναγιγνώσκει τον κονστρουκτιβισμό ως ενδιάμεση προσέγγιση, τείνουν να παρουσιάζει εν πολλοίς επιστημολογικές ομοιότητες με τον αναστοχαστισμό και οντολογικές με το ρασιοναλισμό. Η διαφορά των δύο αναγνώσεων μπορεί να χαρακτηριστεί μάλλον φαινομενική και οφείλεται στην αλληλοέκφανση των επιστημολογικών και των οντολογικών παραδοχών ή ανησυχιών, οπότε η πραγμάτευση της τελευταίας εξηγεί και δικαιολογεί την πρώτη. Επίσης, δεικνύει ότι, παρόλη τη σημασία και το υπαρκτό της διάκρισης, μία απλή και σύντομη διάγνωση της δεν μπορεί να υπάρξει. Η εκτενής διερεύνησή της, όμως, δεν είναι ο σκοπός του Μακρή.

Το δεδομένο είναι πως παρόλη την εξοικείωσή του με το μεταμοντερνισμό και ίσως ακριβώς εξαιτίας της, ο συγγραφέας δεν επιχειρεί μία συνήθη μεταμοντέρνα κριτι-

κή του κλάδου. Και όμως, δεν είναι το ότι δεν τάσσεται υπέρ μίας μετα-νεωτερικής γνωσιολογικής θεώρησης της Διεθνούς Θεωρίας και της πραγματικότητας περί του διεθνούς. Αντίθετα, πραγματεύεται και υιοθετεί πολλά σημεία κριτικής. Δεν αντιπαραθέτει, όμως, τη θεωρία κριτικού προσανατολισμού με τον πολιτικό ρεαλισμό αυστηρά ή σχεδόν αυστηρά¹⁵ και, ενώ δείχνει πως κατανοεί τις επιφυλάξεις του δεύτερου έναντι της πρώτης για την κάποιου είδους (ανεπίγνωστη ή μη) συμμετοχή της ίδιας σε ηγεμονικές θεωρήσεις¹⁶, τη χρησιμοποιεί προσδοκώντας ένα 'προσεκτικό' 'άνοιγμα' ή 'υπενθύμιση ανοίγματος' της διεθνολογικής προβληματικής¹⁷. Συγκεκριμένα, φαίνεται πως δείχνει, αν και ίσως δε δηλώνεται έντονα, προς μία κατεύθυνση, όπου θεωρείται ανάγκη και ευκαίω η ανάδειξη ενός μετα-νεωτερικού διεθνολογικού ρεαλισμού, κάτι που φυσικά έχει τον αντίκτυπο του στην εμπειρική έρευνα. Το κάνει δε αυτό συνδεδεμένος κυρίως με παραδοχές που αποδίδονται συνήθως στις λεγόμενες συμβατικές κονστρουκτιβιστικές προσεγγίσεις, ορισμένες εκ των οποίων παραμένουν ρητά κρατο-κεντρικές. Στο τέλος της μελέτης επιχειρείται μία σύντομη απόπειρα περαιτέρω σύνδεσης τόσο με το φιλελευθερισμό του J. Rawls, όσο και τη λεγόμενη Αγγλική Σχολή, στο όνομα της οποίας έχει πρόσφατα υπάρξει μία σημαντική ανάπτυξη σχετικής εμπειρικής έρευνας. Σκοπός του Μακρή δεν είναι η αναφορά στις λεπτομέρειες εκείνων των συνδέσεων. Όμως, αυτό αποτελεί ένα 'στοίχημα' του οποίου η ανάληψη είναι επιτακτική,

καθώς μπορεί να αναδειχθεί έναντι του εγχειρήματος μία κάποια επιφύλαξη (αν και όχι απροσπέλαστη) με το κατά πόσο και πώς διατηρείται εν τέλει ο σκεπτικιστικός χαρακτήρας του. Δεν είναι καθολικά αποδεκτό, πόσο μάλλον αυταπόδεικτο, πως όσο προσεκτικές και να είναι κάποιες γεφυροποιήσεις δεν είναι ανίερες ή ακόμα και πιο επικίνδυνες ή λιγότερο χρήσιμες για την κατανόηση και τον αναστοχασμό του διεθνούς γίνεσθαι από άλλες.

Αν και ο διεθνολογικός μεταμορφο-ντερισμός έχει γνωρίσει μία κάποια ανάπτυξη (ομολογουμένως δύσβατη), κυρίως στην αμερικανική διεθνολογική κοινότητα, είναι στην Ευρώπη που έχουν εκφραστεί κάπως πιο έντονα επιφυλάξεις από μία αναστοχαστική – αν και όχι αναγκαστικά ‘αυστηρώς’ μεταμορφο-ντέρνα – οπτική. Εκείνες αφορούν στο κατά πόσο μία κονστρουκτιβιστική προσέγγιση και δη συμβαπτική των Διεθνών Σχέσεων ακόμα και του πολιτικού ρεαλισμού δεν καταλήγει και αυτή τελικά, τόσο σε οντολογική παγίωση, συνοδευόμενη συνήθως από πριμοδότηση του μεθοδολογικού ατομικισμού, όσο και σε επιστημολογικές παραχωρήσεις που μέσω της μεθοδολογίας διακυβεύουν είτε τη χειραφέτηση είτε τη φαντασιακή αποδόμηση¹⁸. Δηλαδή, η μετα-νεωτερική ανάγνωση του πολιτικού ρεαλισμού και των Διεθνών Σχέσεων ως εγχείρημα μίας κάποιας συνέχισης και ‘διάσωσής’ τους, η οποία φαίνεται ότι προκρίνεται εν προκειμένω, από τη μία μπορεί να θεωρείται ότι συνιστά έναν ανίερο συμβιβασμό ασυμβιβάστων. Από την άλλη, εξακολουθεί

να προκαλεί επιφυλάξεις από διάφορα βήματα, τόσο διεθνολογικά ρεαλιστικά και δη ρασιοναλιστικά, όσο και γνωσιολογικά μετα-νεωτερικά.

Όμως, ως απόπειρα δεν είναι ούτε ανώφελη ούτε ασπήρικτη, κάτι που δεν αίρει την πλέον ενδιαφέρουσα από τις καλότερες διαβαθμίσεις που επιδέχεται αναφορικά με το ότι τα σχετικά αναλυτικά μονοπάτια περνούν αναγκαστικά από την πλέον έντονη και διακριτή διερεύνηση του στοιχείου της αναστοχαστικότητας (όπου η κάθε παρατήρηση αποτελεί ‘αυτο’-παρατήρηση), αναδεικνύοντας σε αυτήν την περίπτωση το μη μονολιθικό του εγχειρήματος. Όπως και να έχει – ήδη σημαίνεται στην αρχή του παρόντος – η σχετική συζήτηση μπορεί πλέον να θεωρείται ανοικτή και στην ελληνική διεθνολογική κοινότητα, ενώ ίσως να την παρακολουθούσε με ενδιαφέρον η λοιπή πολιτική και κοινωνική θεωρία. Οπότε, οι σχετικοί προβληματισμοί μπορούν να καθίστανται αντικείμενο πραγμάτευσης, δίχως μάλιστα την άγωνα πιστή και καθυστερημένη αντιγραφή του εξωτερικού εν είδει ‘μόδας’. Το ότι η πρώτη σχετική μονογραφία στην ελληνική βιβλιογραφία είναι η συγκεκριμένη, επιτρέπει την αισιοδοξία περί της δυνατότητας διασφάλισης αυτού.

Σημειώσεις

1. Waltz K. (1979) “Theory of International Politics” Reading, Mass. London, Addison-Wesley
2. Holsti K. J. (1984) “Along the Road to International Theory” International Journal, XXXIX, 2, 337-365,

σελ. 337, Polat N. (1998) "Post-structuralism, Absence, Mimesis: Making Difference, Reproducing Sovereignty" *European Journal of International Relations*, 4, 4, 447-77, σελ. 470, Nicholson M. (2000) "What's the Use of International Relations?" *Review of International Studies*, 26, 2, 183-198, σελ. 196

3. Buzan B., Little R. (2001) "Why International Relations has Failed as an Intellectual Project and What to do About it" *Millennium*, 30, 1, 19-39, σελ. 19-22

4. Barkawi T. (1998) "Strategy as a Vocation: Weber, Morgenthau and Modern Strategic studies" *Review of International Studies*, 24, 159-184, σελ. 183, Guzzini S. (1998) "Realism in International Relations and International Political Economy. The Continuing Story of a Death Foretold" London, Routledge, σελ. 192, Waever O. (1998) "The Sociology of a Not So International Discipline: American and European Developments in International Relations" *International Organization*, 52, 4, 687-727, σελ. 691-93, Albert M. (1999) "Observing World Politics: Luhmann's Systems Theory of Society and International Relations" *Millennium*, 28, 2, 239-265, σελ. 239, 259-60, Palan R. (2000) "A World of Their Making: An Evaluation of the Constructivist Critique" *Review of International Relations*, 26, 4, 375-98, σελ. 375-6

5. Booth K. (1998) "Master-Debating in International Relations" *Millennium*, 27, 1, 141-144, σελ. 143

6. Navon E. (2001) "The 'Third' Debate Revisited" *Review of International Studies*, vol. 27, 611-625. Τούτο συναντά την ένσταση ότι η συζήτηση, ενώ όντως εστιάζει σε ζητήματα που ήδη έχουν απασχολήσει στο παρελθόν, ανακλύπτει στα πλαίσια του σχετικά ή και ριζικά διαφορετικού πολιτικού, οικονομικού, τεχνολογικού, πολιτιστικού και κοινωνικού περιεχομένου των διεθνών σχέσεων τα τελευταία

χρόνια, σε σύγκριση με το παρελθόν ακόμα και το πιο κοντινό. Βλ. Owens P. (1999) "IR Theory in Practice: Entirely Academic?" *Cambridge Review of International Affairs*, Xii, 2, σελ. 13. Όπως και να έχει, η αξία της δεν μειώνεται αλλά το αντίθετο. Καθόσον δεν είναι άσχετη των προηγούμενων, μπορεί να θεωρηθεί συζήτηση 'δύο σε ένα' που 'ανεβάζει' τα 'κλαδικά στοιχεία'

7. Για τη σήμανση της έκκλησης βλ. Κώνστας Δ. (1983) "Θεωρία και Μεθοδολογία Διεθνών Σχέσεων" Αθήνα, Σάκκουλας, σελ. 5-6, του ίδιου (1999) "Ελληνική και Ευρωπαϊκή Πολιτική" Αθήνα, Παπαζήσης, σελ. 52-3, 63-4, 91-4, Τσινισιζέλης Μ. (1988) "Όδοιπορικό στην Ελληνική Βιβλιογραφία σε Θέματα ΕΟΚ" Επιθεώρηση Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, τ.1, 295-320, σελ. 315, Βαρβαρούσης Π. (1993) "Η Επιστήμη των Διεθνών Σχέσεων στην Ελλάδα. Εξέλιξη και Προοπτικές" *Διεθνής Πολιτική και Διεθνές Δίκαιο*. Εκδ. Παρατηρητής, 325-352, σελ. 343, Constantinidis S. (1996) "Greek Foreign Policy: Theoretical Orientations and Praxis" *Hellenic Studies*, 4, 1, 43-61, σελ. 44, 55, Τσάκωνας Π. (1996) "Θεωρία Διεθνών Σχέσεων και Σχεδιασμός Εξωτερικής Πολιτικής: Η Συνεισφορά των Μελετητών στη Διαμόρφωση της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής" στο "Επετ. ΙΔΙΣ 1996" Αθήνα, Σιδέρης, ΙΔΙΣ, 42-51, Φακιολάς Ε. (1999) "Θεωρία Διεθνών Σχέσεων και Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση" *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τ. 14, 143-171, σελ. 144-5

8. Ήφαιστος Π. (1999) "Ιστορία, Θεωρία και Πολιτική Φιλοσοφία των Διεθνών Σχέσεων" Αθήνα, Ποιότητα, του ίδιου (2001) "Κοσμοθεωρητική Ετερότητα και Αξιώσεις Πολιτικής Κυριαρχίας" Αθήνα, Ποιότητα. Επίσης, βλ. στο τελευταίο και στο Πλατιάς Α. (1999) "Διεθνείς Σχέσεις και Στρατηγική στο Θουκιδίδη" Αθήνα, Εστία τη

διακριτή ανάδειξη μίας ρητά θουκυδιδείου πολιτικο-ρεαλιστικής προσέγγισης. Τέλος, βλ. τη μέριμνα επιφανών πολιτικών ρεαλιστών για τη μετάφραση και γνωστοποίηση στο ευρύ κοινό –ανάμεσα στα άλλα– ‘βασικών’ κειμένων της Αγγλικής Σχολής

9. Ηρακλείδης Α. (2000) “Η Διεθνής Κοινωνία και οι Θεωρίες Διεθνών Σχέσεων” Αθήνα, Σιδέρης, ιδίως σελ. 111. Βλ. επίσης Υφαντής Κ. (1998) “Πολυπλοκότητα, Αναρχία, Εθνικό Συμφέρον και Ευρωπαϊκή Ασφάλεια μετά το Ψυχρό Πόλεμο. Μία Θεωρητική Παρέμβαση” Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, τ. 12, 81-107

10. Κώνστας (1999) ο.π., 55-90, Κουλουμπής Θ. (2002) “Ελληνοτουρκικά: Διάλογος, Διαπραγμάτευση, Διευθέτηση” Καθημερινή της Κυριακής, 5/2/2002, Ήφαιστος Π. (2002) “Ελληνοτουρκικά: Διάλογος, Διαπραγμάτευση, Διευθέτηση,” Καθημερινή, 20/4/2002

11. Παγουλάτος Γ. (1999) “Ιδέες, Θεσμοί και Συμφέροντα στη Δημόσια Πολιτική. Η Περίπτωση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Πολιτικής” Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, τ. 13, 45-82, Φακιολάς Ε. (1999) ο.π., του ιδίου (2002) “Θεωρίες Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης. Μία αγνοημένη Προβληματική” *Βήμα Κοινωνικών Επιστημών*, 33, 155-88, Αντωνιάδης Α. (2000) “Δομές Γνώσης στην Παγκόσμια Πολιτική Οικονομία: Μία Στρατηγική Θεώρηση” *Βήμα Διεθνών Σχέσεων*, τ. 11, 64-69, του ιδίου (2001) “Κατασκευάζοντας την (Παγκόσμια) Πολιτική: Ο Ρόλος και η Λειτουργία των Επιστημονικών Κοινοτήτων” *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τ. 18, 97-126, Γρεκο V. (2002) “Σχολές Σκέψης και Ελληνική Εξωτερική Πολιτική” ΕΛΙΑ-ΜΕΠ, Ειδική Μελέτη 2. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του δρώντος κυρίως στο εξωτερικό Κ. Κωνσταντίνου. Βλ. Constantinou C. (1995) “On the Way to Diplomacy” Minneapolis, London, University of Minnesota Press-

που με τις μεταδομικές διερευνήσεις του έχει κερδίσει τα εύσημα σε διεθνές επίπεδο ως εκπρόσωπος των λεγόμενων προσεγγίσεων του ‘περιθωρίου’

12. Λάος Ν. (2002) “Οι Διεθνείς Σχέσεις ως Αντικείμενο Επιστήμης” Αθήνα, Σάκκουλας

13. Ενδεικτικά βλ. Onuf, N. (1989) “World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations” Columbia, University of South Carolina Press, Kratochwil F. (1989) “Rules, Norms, Decisions: On the Conditions of Practical and Legal Reasoning in International Relations and Domestic Affairs” Cambridge, Cambridge University Press, Carlsnaes W. (1992) “The Agency-Structure Problem in Foreign Policy Analysis” *International Studies Quarterly*, 36, 3, 245-70, Adler E. (1997) “Seizing the Middle Ground. Constructivism in World Politics” *European Journal of International Relations*, 3, 3, 319-63, Checkel J. (1998) “The Constructivist Turn in International Relations Theory” *World Politics*, 50, 1, 324-48, Hopf T. (1998) “The Promise of Constructivism in International Relations Theory” *International Security*, 23, 1, 171-200, Price R., Reus-Smit C. (1998) “Dangerous Liaisons? Critical International Theory and Constructivism” *European Journal of International Relations*, 4, 3, 259-94, Dessler D. (1999) “Constructivism Within a Positivist Social Science” *Review of International Studies*, 25, 1, 123-7, Wendt A. (1999) “Social Theory of International Politics” Cambridge, Cambridge University Press, Risse T. (2000) “Let’s Argue!': Communicative Action in World Politics” *International Organization*, 54, 1, 1-39. Βλ. επίσης βιβλιογραφία υποσ. 18, ενώ για το μετα-θετικισμό Smith S., Booth K., Zalewski M. (επιμ.) “International Relations Theory: Positivism and Beyond” Cambridge, Cambridge University Press

14. Wendt (1999), ο.π., 35-40, 90,

Risse T., Wiener A. (1999) "Something Rottenæ and the Social Construction of Social Constructivism: a Comment on Comments" *Journal of European Public Policy*, 6, 5, 775-83, σελ. 776-7

15. Κιούκας Δ. (1994) "R. Falk. Η Ουμανιστική-Κανονιστική Παράδοση στην Υψηροσία της Διεθνούς Τάξης" *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τ. 3, 71-102, σελ. 73, υποσ. 4, Λιντζέρης Π. (1996) "Η Άτζεντα της Διαφωνίας: Κριτικές Προσεγγίσεις στη Θεωρία Διεθνούς Πολιτικής" *Βήμα Διεθνών Σχέσεων*, τ. 3, 7-15, σελ. 15

16. Ήφαιστος (1999) ο.π., σελ. 117-145, του ιδίου (2000) "Θεωρία Διεθνούς και Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης" *Αθήνα, Ποιότητα*, σελ. 371-9

17. Φακιολάς (1999) ο.π., 144-5. Νύξεις για τούτο βρίσκονται ήδη στο Κώνστας (1983) ο.π., ιδίως σελ. 60 και Κούφα Κ. (1983) "Η Λειτουργία του Φαινομένου των Πράξεων Κυβερνήσεως στις Διεθνείς Σχέσεις" *Θεσ/κη, Σάκκουλας*, σελ. 24

18. Βλ. Weber C. (1999) "IR: The Resurrection of New Frontiers of Incorporation" *European Journal of International Relations*, 5, 4, 435-50, της ίδιας (2000) "Why IR Needs the Theory-Practice Debate: or from Enlightenment to Romanticism to Enlightened Romanticism" *Cambridge Review of International Affairs*, XIV, 1, 296-308, Kratochwil F. (2000) "Constructing a New Orthodoxy? Wendt's 'Social Theory of International Politics' and the Constructivist Challenge" *Millennium*, 29, 1, σελ. 73-101, Smith S. (2000) "Wendt's World" *Review of International Studies*, 26, 1, 151-63, Guzzini S. (2000) "A Reconstruction of Constructivism in International Relations" *European Journal of International Relations*, 6, 2, 147-82, Zehfus M. (2001) "Constructivism and Identity. A Dangerous Liaison?" *Euro-*

pean Journal of International Relations, 7, 3, 315-48. Σύγκρ. Palan (2000) ο.π., Sterling-Folker J. (2000) "Competing Paradigms or Birds of a Feather? Constructivism and Neoliberal Institutionalism Compared" *International Studies Quarterly*, 44, 1, 97-119. Για μία γνωσιολογική κριτική ρεαλιστική (αλλά R. Bhaskar) ανάγνωση της συζήτησης βλ. Patomaki H., Wight C. (2000) "After Post-positivism? The Promises of Critical Realism" *International Studies Quarterly*, 44, 2, 213-37

19. Μπορεί το σχετικό και πιο εκτεταμένο εγχείρημα των πολιτικών ρεαλιστών Buzan B., Jones C., Little R. (1993) "The Logic of Anarchy. Neorealism to Structural Realism" *New York, Chichester, Columbia University Press* να μην οδήγησε σε ένα μετα-δομικό ρεαλισμό, αλλά εξυπηρέτησε στις ζύμωσεις τόσο της Σχολής της Κοπεγχάγης όσο και μίας αναμορφωμένης Αγγλικής Σχολής. Σε κάθε περίπτωση, παραμένει επίκαιρο το ότι "[α]υτό που απαιτείται δεν είναι απλώς εμπειρικό έργο που καθιστά ευκρινή το δρόμο προς μία ακριβέστερη θεωρητική δήλωση αλλά και τρόποι αναφοράς του, οι οποίοι σέβονται το στοχαστικό, στενά πτυσσόμενο χαρακτήρα του αντικειμένου υπό μελέτη, στο δικό τους εκφραστικό πλαίσιο. Υπάρχει κενός χώρος ανάμεσα στο 'σιλ' του καλύτερου από το σύγχρονο έργο στις Διεθνείς Σχέσεις και το πιο πονηρό και 'παιχνιδιάρικο' ύφος του Nietzsche, πόσο μάλλον τις λιγότερο εύληπτες αποφάνσεις του Derrida. Έχουν γίνει ορισμένες απόπειρες προς κατοχή αυτού του σιλιστικού χώρου, αλλά είναι ακόμα αραιοκατοικημένος, απόμερος και πτωχά υπηρετούμενος, μολαταύτα πιθανόν πρόσφορος" (σελ. 236)

Ι.Π. Μικέλης

Νίκου Δεμερτζή
Πολιτική Επικοινωνία: Διακινδύνευση,
Δημοσιότητα, Διαδίκτυο
 Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 2002, σελ. 536

Από τη θεωρητική καινοτομία στην εφαρμοσμένη ανάλυση της σύγχρονης πολιτικής επικοινωνίας

Η άνοδος των ακροδεξιών κομμάτων σε ορισμένες ευρωπαϊκές χώρες, πυροδότησε τη συζήτηση για τις αιτίες του φαινομένου, αλλά και τις συνέπειές του στη δημοκρατία και το πολιτικό σύστημα. Στις περισσότερες συζητήσεις αναφέρονται ως αιτία η ανεργία, η εγκληματικότητα, η ανασφάλεια κ.λπ. Ελάχιστα όμως φωτίστηκε το εσωτερικό του πολιτικού συστήματος και ιδιαίτερα η πολιτική απάθεια και η συνδεδεμένη με αυτήν κυριαρχία της τηλεόρασης και των τεχνικών του imaging στην πολιτική επικοινωνία.

Αν το βιβλίο του Ν. Δεμερτζή, πέραν των άλλων, συμβάλλει στην πληρέστερη κατανόηση φαινομένων που σχετίζονται με την σύγχρονη πολιτική και την πολιτική επικοινωνία, είναι γιατί και σ' αυτό το πρόσφατο βιβλίο του, ξεκινά από τα ορατά γεγονότα για να καταδυθεί στον πυρήνα της κοινωνικής θεωρίας, αξιοποιώντας ένα εξαιρετικά μεγάλο μέρος της πιο πρόσφατης και παλαιότερης διεθνούς βιβλιογραφίας και έρευνας, για να ξαναγουρίσει στην επιφάνεια των κοινωνικών και πολιτικών ζητημάτων με εμπλουτισμένα, αποτελεσματικά και πρωτοποριακά εργα-

λεία κοινωνικής ανάλυσης. Στην "Πολιτική Επικοινωνία" ξεκινά με τη διαπραγμάτευση κεντρικών ζητημάτων της επιστημολογίας και της μεθοδολογίας των κοινωνικών επιστημών ή άλλως ασχολείται με την grand theory, κάτι που έτσι κι αλλιώς σπανίζει στην ελληνική βιβλιογραφία

Από την άποψη αυτή, σημαντική συμβολή στην ελληνική, και όχι μόνο, βιβλιογραφία, αποτελεί η ανάλυσή του για το θεωρητικό ρεύμα στο οποίο αυτοτοποθετείται, τον "κοινωνικό κονστρουξιονισμό". Η εφελκτής θέση του πρεσβεύει ότι, όσο η "πραγματικότητα" διαμορφώνει το υποκείμενο, άλλο τόσο το υποκείμενο διαμορφώνει την "πραγματικότητα". Θα μπορούσε κάποιος να αντιλέξει ότι η εν λόγω θέση είναι παλαιότερη και αποτελεί τον πυρήνα της μαρξικής επιστημολογίας. Όμως, η πρωτοτυπία του Δεμερτζή έγκειται στο ότι αφ' ενός εμπλουτίζει συστηματικά, αφ' ετέρου καθιστά ιστορικά επίκαιρη την προαναφερθείσα θέση με πολλούς τρόπους. Κατ' αρχήν, ακολουθώντας τη γόνιμη παράδοση των Πολιτισμικών Μελετών, την αποκαθιστά, ενσωματώνοντας σειρά μεθοδολογικών αρχών που προέρχονται από τη θεωρία της συμβολικής διαντίδρασης, τη φαινομενολογία κ.λπ. Δεύτερον, προχωρώντας ακόμα πιο πέρα, υπό την επιρροή του μεταδομισμού αλλά

χωρίς να του παραδίδεται, θεωρεί ότι η σχέση υποκειμένου και "πραγματικότητας" διαμεσολαβείται καθοριστικά όχι από οποιαδήποτε μορφή δράσης, αλλά από την επικοινωνία. Γι' αυτό και το θεωρητικό του σχήμα αναφέρεται κυρίως στη σύγχρονη κοινωνία, στην οποία είναι καθοριστικός ο ρόλος των ΜΜΕ. Τρίτον, προεκτείνει, ελέγχει και αποδεικνύει τις θέσεις του "κοινωνικού κονστρουξιονισμού" ακόμα και σε μια "ακραία" και ποικιλοτρόπως επίκαιρη περίπτωση- στην περίπτωση του περιβάλλοντος. Η φύση, κατά τον Δεμερτζή, δεν υπάρχει για τον άνθρωπο αφ' εαυτή, αλλά γίνεται αντιληπτή, αποκτά νόημα, χρησιμότητα, συμβολισμούς κ.λπ. και κατά συνέπεια μεταβάλλεται ή χρησιμοποιείται από τους ανθρώπους, μέσα από την ιστορικά διαμορφωμένη δομή της επικοινωνίας.

Υπό την έννοια αυτή, η "πραγματικότητα" συνολικά δεν υπάρχει αφ' εαυτή, αλλά κατασκευάζεται διαμέσου της επικοινωνίας. Τα μηνύματα των ΜΜΕ (λ.χ. οι ειδήσεις) που περιγράφουν την πολιτική "πραγματικότητα" ουσιαστικά την κατασκευάζουν και αποτελούν μέρος της. Συνήθως, όσοι αποδέχονται τη θέση περί κατασκευής της πραγματικότητας σταματούν εκεί. Ο Δεμερτζής όμως διακρίνει δυο επίπεδα κατασκευής: την Κατασκευή I (πρόκειται για τις εικόνες του κόσμου όπως τις συλλαμβάνουν και τις διακοινώνουν γλωσσικά τα άτομα) και την Κατασκευή II (η εικόνα του κόσμου όπως διαμορφώνεται γλωσσικά μέσα από τους διάφορους θεσμικούς μηχανισμούς). Η κατασκευή II, το γεγο-

νός ότι κάθε άποψη για τον κόσμο διαμορφώνεται και ανακοινώνεται όχι σε κοινωνικό κενό, αλλά μέσα σε ένα κοινωνικό και πολιτιστικό πλαίσιο, δίνει τη δυνατότητα στο συγγραφέα να αντιπτεθεί με ισχυρά επιχειρήματα αφ' ενός στον επιστημονισμό και αφ' ετέρου σε όσους υποστηρίζουν ότι η (δια της επικοινωνίας) κατασκευή της πραγματικότητας είναι αυθαίρετη.

Από τις θέσεις του "κοινωνικού κονστρουξιονισμού", μελετά την πιο σημαντική, κατά πολλούς -ήδη από τον Χέγκελ-, μορφή επικοινωνίας στις νεωτερικές κοινωνίες-την πολιτική επικοινωνία. Η προσπάθειά του αποδεικνύεται γόνιμη κυρίως για δυο λόγους. Πρώτο, προτείνει έναν πλήρη ορισμό της πολιτικής επικοινωνίας, λαμβάνοντας υπ' όψη σχεδόν όλη την ιστορία της πολιτικής επικοινωνίας στο Δυτικό κόσμο, αλλά και τη συμβολή των διαφόρων ρευμάτων σ' αυτήν. Δεύτερο, επειδή εξετάζει κριτικά αλλά και συνθετικά, ορισμένες από τις πλέον βασικές προσεγγίσεις, που κυριάρχησαν επί μακρόν στις σχετικές μελέτες και έρευνες, και πιο συγκεκριμένα το παράδειγμα των "χρήσεων και ικανοποιήσεων" και το παράδειγμα της "θεματολογίας των μέσων (agenda setting)". Η κριτική των "χρήσεων και ικανοποιήσεων" έχει ιδιαίτερη βιβλιογραφική αξία, καθώς ο συγγραφέας επισημαίνει ότι η έννοια "ανάγκη" (την οποία υποτίθεται ότι ο αποδέκτης ικανοποιεί επιλέγοντας τα περιεχόμενα των ΜΜΕ) στην οποία στηρίζεται το παράδειγμα, δεν μπορεί από να διακριθεί από συναφείς έννοιες, όπως λ.χ. "κίνητρο", "επιθυμία". Αυτό πε-

ριορίζει τις ερευνητικές δυνατότητες του παραδείγματος σε εύρος αλλά και σε βάθος. Η κριτική της “θεματολογίας των μέσων” αναδεικνύει ορισμένες αδυναμίες της που δεν έχουν σχολιασθεί κατά το παρελθόν.

Η συνθετική κριτική του συγγραφέα, από τις θέσεις του “κοινωνικού κονστρουξιονισμού”, τον οδηγεί στην επιλογή του ερμηνευτικού-κριτικού παραδείγματος, το οποίο: α) δίνει έμφαση σε όλες τις φάσεις της επικοινωνίας. β) στρέφει την προσοχή του από τις προεκλογικές εκστρατείες στην καθημερινότητα και στις κρυφές πτυχές της πολιτικής επικοινωνίας (οι ειδήσεις, εκπομπές λόγου, σήριαλ κ.λπ. γ) δέχεται ότι το αποτέλεσμα της επικοινωνίας δεν εξαρτάται μόνο από τα μεμονωμένα άτομα (παραγωγούς, δημοσιογράφους, θεατές), αλλά και από το κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον.

Η σχέση ανάμεσα στη δημόσια σφαίρα, στην ιδιωτική και στο κράτος αποτελεί θεμελιώδους σημασίας ζήτημα για την πολιτική γενικά και για την πολιτική επικοινωνία ειδικότερα. Ο Δεμερτζής το αναλύει, με θεωρητικο-μεθοδολογικά εργαλεία που αντλεί από το κριτικό-ερμηνευτικό παράδειγμα. Στηριγμένος στις σημαντικότερες προσεγγίσεις επί του θέματος (Elias, Foucault, Habermas, Arendt, Senneff κ.ά) επιτυγχάνει μια εξαιρετική, για την κοινωνική θεωρία, σύνθεση μεταξύ ατομοκεντρικών και συστημικών θεωρήσεων: το δημόσιο και το ιδιωτικό, κατά το συγγραφέα, μπορούν να κατανοηθούν με δυο αλληλένδετους τρόπους: α) με όρους ορατότητας (δημόσιο

= το ορατό και ιδιωτικό = το αόρατο, το κρυμμένο) και β) με όρους ατομικού-συλλογικού συμφέροντος (δημόσιο = το συλλογικό συμφέρον και ιδιωτικό = το ατομικό συμφέρον). Η ανάλυση καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η διαμόρφωση των σχέσεων ανάμεσα στο δημόσιο και στο ιδιωτικό στις μέρες μας οφείλεται σε τρεις αλληλένδετους παράγοντες: α) Στη μεταβίβαση αρμοδιοτήτων του κράτους σε δημόσιους φορείς (συνδικάτα, ενώσεις εργοδοτών κ.λπ.). β) Στην οικονομική πολιτική του κοινωνικού κράτους (κεϋσιανή ρύθμιση), που συνεπάγεται παρέμβαση του κράτους στην ιδιωτική σφαίρα (αγορά). γ) Στην κυριαρχία των ΜΜΕ, ιδιαίτερα δε της τηλεόρασης, η οποία συνδέεται με την ανάπτυξη του καταναλωτισμού και της διαφήμισης. Έτσι, ένα δημόσιο αγαθό (το μήνυμα των ΜΜΕ) καταναλώνεται στην ιδιωτική σφαίρα, αναδιατάσσοντας και αναδιατασσόμενη από την τελευταία.

Από την άποψη αυτή, αναδεικνύονται τρεις μείζονες συνέπειες της κυριαρχίας της τηλεόρασης στη δημόσια σφαίρα: α) Οπτικοποιείται η πολιτική, κυρίως, επειδή η τηλεόραση συνιστά, από οικονομική και πολιτιστική άποψη, την οργανωτική αρχή των σύγχρονων καπιταλιστικών κοινωνιών β) Η πολιτική πραγματικότητα συγκροτείται μέσω της τηλεόρασης, με αποτέλεσμα, η τηλεόραση να μην περιγράφει απλώς τα γεγονότα, αλλά να τα κατασκευάζει, όπως λ.χ. στον πόλεμο της Γιουγκοσλαβίας. γ) Η πολιτική προσωποποιείται και γίνεται θέαμα - πράγμα που συνεπάγεται ότι με την τηλεοπτική με-

σολάβηση αισθητικοποιείται. Όσο και αν ακούγεται παράδοξο, το τελευταίο κάνει τη σύγχρονη πολιτική να μοιάζει με την πολιτική του μεσοπολέμου, όπως την περιέγραφε ο Benjamin. Είναι τεκμηριωμένη και ορθή η άποψη του συγγραφέα, ότι η τηλε-πολιτική συνεπάγεται έναν νεο-ολοκληρωτισμό. Διαμορφώνεται ουσιαστικά, όπως λει και ο ίδιος, μια κατάσταση “ανελευθερίας, χωρίς καταπίεση”, η οποία αποτελεί θεμελιώδες γνώρισμα της σύγχρονης κοινωνικής και πολιτικής οργάνωσης. Ο Δεμερτζής διατυπώνει μια, επιστημονικά και πολιτικά, τολμηρή προσέγγιση, που αναφέρεται στην τύχη της δημοκρατίας και συνδέεται με το περιεχόμενο της πολιτικής επικοινωνίας (διαφημίσεις, αντιπαράθεση στα στούντιο, παράκαμψη της εσωτερικής οργάνωσης των κομμάτων, πολιτικό image making κ.λπ.).

Με υπόβαθρο τις επεξεργασμένη μεθοδολογία του (τίποτε εδώ δεν εκλαμβάνεται ως αυτονόητο), εξετάζει το περιβάλλον και γενικότερα τις ποικίλες διακινδυνεύσεις ως θέματα της καθημερινής πολιτικής επικοινωνίας. Τα προβλήματα σχετικά με το περιβάλλον και άλλους κινδύνους είναι κατασκευασμένα, πρωτίστως μέσω των ΜΜΕ και όχι αυθύπαρκτα. Οι ειδήσεις για το περιβάλλον δεν αντανακλούν τα αντικειμενικά προβλήματα στη φύση, αλλά τα προβλήματα όπως γίνονται αντιληπτά μέσα από τη λογική και τις αξίες που υιοθετεί μια κοινωνία και ένα σύστημα επικοινωνίας. Αυτό τεκμαίρεται στην ανάλυση με την ανασκόπηση της διεθνούς βιβλιογραφίας και την παράθεση σχετι-

κών ερευνών (και από την Ελλάδα). Συνοπτικά, όσο είναι ίδιο χαρακτηριστικό της ύστερης νεωτερικότητας η διαρκής παρουσία διακινδυνεύσεων, που βιώνονται ως “αθέλητες επερχόμενες βλάβες του κοινωνικού συνόλου”, άλλο τόσο αυτές κατασκευάζονται μέσω της (μαζικής) επικοινωνίας.

Η πολιτική επικοινωνία μέσω του διαδικτύου αποτελεί ένα καινούργιο πεδίο και δυναμικά αναπτυσσόμενο έρευνας. Όπως και στην περίπτωση της τηλεόρασης, τα ζητήματα που ελκύουν την προσοχή των εκπροσώπων του κριτικού -ερμηνευτικού παραδείγματος δεν είναι οι προεκλογικές εκστρατείες κ.ά. συναφή, αλλά η καθημερινότητα του διαδικτύου. Σημαντική παράμετρος της είναι οι ποικίλες κοινότητες που σχηματίζονται εκεί. Ο συγγραφέας, χωρίς να χρεώνεται τις αδυναμίες των μακλουστικών θεωρήσεων, επιτυγχάνει να πείσει τον αναγνώστη, ότι όπως όλες οι κοινότητες, έτσι και οι “κυβερνο-κοινότητες” είναι προϊόν κατασκευής. Τα χαρακτηριστικά του μέσου (διαδικτύου) καθορίζουν τη φυσιογνωμία τους. Η εμφάνισή τους σχετίζεται άμεσα με την “πολιτική της ταυτότητας”, η οποία γίνεται κεντρικός άξονας της πολιτικής, εξαπτίας της αναδιάταξης των ορίων πλανητικού-τοπικού. Οι “κυβερνο-κοινότητες” βρίσκονται σε διαδικασία διαρκούς σχηματισμού και όχι καταληκτικής διαμόρφωσης, είναι ανώνυμες και δεν ορίζουν δεσμεύσεις για τα μέλη τους. Είναι με δυο λόγια κοινότητες που φέρουν όλα τα πολιτικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά της ύστερης νεωτερικότητας. Μπορεί να προά-

γουν την εθνικιστική ιδεολογία ή την πλανητική συνείδηση (ή και τα δυο συνάμα), όπως βεβαιώνουν οι σχετικές έρευνες, αλλά με τρόπο που δεν μπορεί να αποτελεί επιστροφή στο παρελθόν.

Ολοκληρώνοντας, θα πρέπει να προσθέσουμε ότι το έργο, αν και είναι επιστημονικό, αν και διαθέτει μια αυστηρή και λογικά αρθρωμένη δομή, η απλή γραφή του το καθιστά προσβάσιμο σε ένα ευρύ

φάσμα αναγνωστών που ενδιαφέρονται για την πολιτική επικοινωνία και τα ειδικότερα ζητήματα που εξετάζει. Είναι εξαιρετικά πλούσιο σε ιδέες για τα επιμέρους ζητήματα που θίγει, όμως πάνω απ' όλα αποτελεί σημαντική συμβολή στην ελληνική και διεθνή βιβλιογραφία στην περιοχή της πολιτικής επικοινωνίας αλλά και της κοινωνικής θεωρίας γενικότερα.

Γιώργος Πλειός,

Victor Davis Hanson

Σφαγή και Πολιτισμός

Αθήνα, Εκδόσεις Κάκτος, 2002, σελ. 719

Ο καθηγητής του California State University V.D. Hanson είναι γνωστός στο ελληνικό κοινό από το "Ποιός σκότωσε τον Όμηρο;" και στους ειδικούς από το "The Western Way of War". Το "Σφαγή και Πολιτισμός" αποτελεί από μία άποψη, συνέχεια του δεύτερου.

Το βασικό ερώτημα που θέτει ο Hanson στο νέο βιβλίο του, είναι: Γιατί οι Δυτικοί στρατιώτες, αρχίζοντας με τους αρχαίους Έλληνες στη Σαλαμίνα και καταλήγοντας με τους Αμερικανούς στον Β' Παγκόσμιο και το Βιετνάμ, υπήρξαν οι πιο φονικοί στην ιστορία; Γιατί υπερίσχυσαν σχεδόν σε κάθε σύγκρουση, σε κάθε είδους αναμέτρηση, σε κάθε ήπειρο και εναντίον τόσο διαφορετικών αντιπάλων όπως οι Πέρσες, οι Οθωμανοί Τούρκοι, οι Ατζέκοι, οι Ζουλού ή οι Ιάπωνες;

Η βασική απάντηση που δίνει είναι πως η υπεροχή του οφειλόταν σε πολιτικά-πολιτιστικά αίτια.

Οι Δυτικοί, αρχίζοντας από τη δημιουργία των πολιτικών δικαιωμάτων της αρχαίας Ελλάδας, στηρίζονταν πάντα σε ένα καθεστώς τουλάχιστον συγκριτικής ελευθερίας σε σχέση με τους αντίπαλούς τους, και πάνω σε αυτό στηρίχθηκε η υπεροχή τους σε οπλισμό (που έχει άμεση σχέση με την οικονομική ανάπτυξη που και εκείνη στηρίζεται σε σταθερά και απαραβίαστα δικαιώματα ιδιοκτησίας και ένα καθεστώς ελευθερίας που βοηθά την έρευνα και τον νεωτερισμό), σε ηγεσία, σε πειθαρχία, αποφασιστικότητα στην αντιξοότητα και ευελιξία και πρωτοβουλία σε περιπτώσεις όπου επικρατεί η "ομίχλη του πολέμου", όπως στην ναυμαχία του Μιντγουαίη που αναλύει στο ένατο κεφάλαιο. Αυτά είναι τα στοιχεία που πάνω τους βασίζεται η ειδοποιός διαφορά των Δυτικών έναντι των εχθρών τους, και όχι σε έλλειψη γενναιότητάς τους, όπως υπογραμμίζει σωστά για τους Πέρσες, Τούρκους, Ζου-

λού, Ατζέκους και Ιάπωνες, και Καρχηδόνιους.

Γράψει χαρακτηριστικά για τους Μυρίους: "Ο ιδιαίτερος τρόπος με το οποίο σκότωναν οι Έλληνες είχε αναδυθεί από την συναινετική διακυβέρνηση, την ισότητα στην μεσαία τάξη, τον πολιτικό έλεγχο επί των στρατιωτικών υποθέσεων, τη διάκριση πολιτικής και θρησκείας, την ελευθερία, την ατομοκρατία και τον ορθολογισμό. Η δοκιμασία των Μυρίων, όταν βρέθηκαν αβοήθητο στα όρια του αφανισμού, έβγαλε στην επιφάνεια την πόλη που ενυπήρχε εκ φύσεως σε όλους τους Έλληνες στρατιώτες, οι οποίοι συμπεριφέρθηκαν στη συνέχεια της στρατιωτικής τους πορείας σαν πολίτες στις αντίστοιχες πόλεις-κράτη τους" (σελ. 26). "Η αποτελεσματική χρήση των πυροβόλων όπλων απαιτεί το πάντρεμα του ορθολογισμού με τον καπιταλισμό, ώστε να εξασφαλίζεται η σταθερή βελτίωση στο σχεδιασμό, στην κατασκευή και στην παραγωγή, καθώς και μία παράδοση ισότητας που καλωσορίζει μάλλον παρά φοβάται την είσοδο φονικών νεοφερμένων στο πεδίο της μάχης" (σελ. 49). "Η ελευθερία είναι μία ζωντανή ιδέα, μία θαυμαστή και ταυτόχρονα επικίνδυνη σύλληψη, η οποία άπαξ και εκκολαφθεί δεν επιδέχεται πλέον λογικούς περιορισμούς στην εξέλιξή της" (σελ. 93). "Η ελευθερία είναι η συγκολλητική ουσία του καπιταλισμού, αυτής της αμοραλιστικής σοφίας της αγοράς που μοιράζει αγαθά και υπηρεσίες στους πολίτες" (σελ. 97).

Μετά τον πρόλογο για το πρώτο κεφάλαιο "Γιατί νίκησε η Δύση" όπου αναπτύσσεται η βασική υπό-

θεση, ο Hanson εξετάζει εννιά πολεμικές αναμετρήσεις: Σαλαμίνα, Γαυγάμηλα, Κάνες, Πουτιέ, Τενοτσιπλάν, Ναύπακτος, Ρόρκις Ντριφτ (πόλεμος Ζουλού), Μιντγουαίη και Τετ (Βιετνάμ 1968), ενώ στον επίλογο γίνεται μία ανακεφαλαίωση και μερικές εκτιμήσεις για το μέλλον. Οι περιγραφές των μαχών είναι εξαιρετικά γλαφυρές, με γραφή που είναι ισάξια των καλύτερων πολεμικών μυθιστορημάτων.

Νομίζω πως οι περισσότεροι θα συμφωνήσουν με τις βασικές υποθέσεις του βιβλίου, ακόμα και αν διαφωνήσουν σε μερικά λιγότερο ουσιαστικά θέματα (όπως εγώ θα διαφωνούσα με την υπερβολική έμφαση που δίνεται σε όλη τη διάρκεια του βιβλίου στο πεζικό ως κυρίαρχο όπλο σε σύγκριση με το ιππικό). Αναμφισβήτητο πρόκειται για εξαιρετικά σημαντικό έργο, που επειδή ακολουθεί διεπιστημονική προσέγγιση ενδιαφέρει τόσο τους ιστορικούς, οικονομολόγους, πολιτικούς επιστήμονες και κοινωνιολόγους, αλλά και το ευρύ, το οποίο δεν κουράζεται γιατί είναι πολύ καλογραμμένο.

Ως προς τη μετάφραση, ενώ είναι λογοτεχνικά σωστή, έχει πολλά λάθη στην απόδοση των τεχνικών όρων. Χαρακτηριστικά τα τορπιλοπλάνα μεταφράζονται ως "τορπιλοβόλα" (ενώ και αγγλικά η λέξη είναι torpedoplane) και οι αλυσιδωτοί θώρακες (chain mail) μεταφράζονται ως ... συρμάτινοι! Αυτό βέβαια είναι γνωστό γενικότερο πρόβλημα των ελληνικών μεταφράσεων βιβλίων με τεχνικούς όρους, που θα έπρεπε να επιβλέπονται και από έναν ειδικό.

Νίκος Κ. Κυριαζής